

T. Pataki László

VÉD/VÁDIRAT

Madách kontra Madách ügyben (fikciók és dokumentumok)

Az itt következőkben értelemszerűen *kezdődik a valódi (valóságos) a fikcióval: "dokumentum" a "megtalált" dokumentummal.* (Mindez a teljesség igénye nélkül.) Egy másik akta - esetleg - mást is(!) mondhatna. Rilke szerint: *"Rettenetes, hogy a tények miatt sose tudhatjuk meg az igazságot!"* A kérdőjelekre pedig választ kellene találnunk (vagy álmodnunk) - *a szabadság és az egyesség jegyében.*

És: *"A tényeket el kell vezérelni a realitásig"* - írja Pilinszky János.

A fikciót ismeri a tudomány: gyakran fikcióval kezdődik a tudomány maga is. Ebben az értelemben lesznek itt vádpontok a védelem makacs állításaival szemben. És ezért lehetséges al- és felperesnek lennie ugyanazon személynek: ez esetben a mindmáig tárgyalt Madách Imre és mások személyes környezetében.

a jegyző

Máig nincs minden tekintetben korszerű és teljes kritikai kiadása Madách életművének. Nincs tudományos alaposságú-alapú életrajza a költőnek. *Horváth Károly* művét (Madách Imre 1984) a Nagy magyar írók so-

rozatban jelentette meg a Gondolat. Tekintsük ezt a könyvet - *Kerényi Ferenc* kritikai észrevételei mellett alpműnek jelöli - az életrajzot és az életművet tökéletesen ötvöző, minden szempontnak megfelelő marxista életrajznak, vagy tekintsük inkább valami másnak, ami marxista alapú, de nem életrajz (amiként nem csak életrajz valóban). Vagy már mindent tudunk Madáchról? Nincsenek hangsúlytalanul hagyott pontok? Nincs szemérmesség? Nincs igazitanivaló a költő portréján? Elvégeztük *Krizsán László* óta (1964) mindazt a kiigazítást, ami megilleti a költőt és az igazságot? Van-e egyáltalán "kis igazság", vagy az igazság csak teljes lehet?

1.sz. perirat

Mi értelme van az állításnak és honnan indult el, miszerint a költő nagyapja *Madách Sándor*, aki rekatolizált és híresen jó ügyvéd lévén az evangélikus egyház mértéktelen támogatásában elveszett Madách-vagyont részben visszaszerezte - a *Martinovics* perben a *vádlottak kérésére* tizenhárom "vétkesnek" volt, lehetett az ügyvédje? Ennek más tények ellentmondanak, amelyek egyúttal megalapozottabbnak tűnnek.

A jozefinista korszakot követő abszolu-

tizmus merevsége szinte példátlan. A magyar történetírásban ezt a kulminációs pontot így említik: Bécsből Budára kerültek a vádlottak (Magyarország története 1790-1848 1. kötet), a királyi tábla kapott feladatot a per lefolytatásában, amit a magyar törvények szerint kellett elvégezni. *Néhány kijelölt ügyvéd védte a vádlottakat!!* Négy-szemközt nem beszélhetett egyikük sem a védeenceivel. A peres anyagot nem vihették ki az épülethől. A perjegyzőkönyvek egyenesen Ferenc császár és király kezébe kerültek! Ez a közvetlen, aprólékos beavatkozás a mesterségesen lemerevített államügyek intézésébe amúgy is jellemző volt a mélykonzervatív Ferenc császárra. Metternich véleménye "Ausztriát igazgatják és nem kormányozzák". Előtérben állott a rendőrmisztérium, amelyet éppen Ferenc szervezett meg. "Mindenre ügyelni, megfigyelni az egyesületeket, ellenőrizni a külföldieket, cenzúrázni a sajtót, mindent a biztonságért". A rendőrség a rendszer jelképe volt. Megerősödött a klérus, visszaállt pozícióiba a jezsuita mozgalom. Ebben a környezetben *választható volna ügyvédnek a tizenhárom vádlott Madách Sándort?!* Amikor eleve redukáló instrukciót kapott az a néhány, akit kijelöltek erre a feladatra (de milyen szempont alapján válogattak? - ez fontos kérdés lehet, olyan kis részigazság, amely nélkül nincs teljes igazság).

Az instrukció: "a fejével játszik az az ügyvéd, aki túlzásokra vetemedik..." S éppen a feltörekvésben kiváló Madách Sándor, ez a mindenki által jó prókátornak feltüntetett nagyon tehetséges rekatolizált férfi, aki fiának, Imrének a nádori udvarból választott feleséget, szóval éppen ő, aki jól tudja: hogy a peres anyagok a budai ferencesek zárdájából kialakított börtönből egyenesen a császár kezébe mennek. Kinek és mikor, miért volt érdeke tehát a költő nagyapját - ezt a valóban tehetséges, karriert jól építő ügyvédet és birtokost, szabadkőműves ivadékot valamiféle "mártírnak", liberális, fedhetetlen jel-

lemű, a veszélyt, az országos ügyet saját kárára vállaló, önfeláldozóan nemeslelkű embert az utókor elé állítani? Mi az igazság, a teljes, részletes valóság? Már itt érdemes megállni a szöveg elidőznie a további kutatásnak.

Az egyik legkorábbi "kútfő" kétségtelenül a Palágyi-féle Madách életrajz. Azután ugyancsak állítja a *Harsányi Zsolt* regény is, ez utóbbi hitelesnek elfogadott, de mégis csak írói mű. Kevesen tudják talán, hogy Harsányit testi fogyatékos húga olyan önfeláldozással segítette az életrajz dokumentumainak feltárásával és szorgalmas másolásával, gyűjtögetésével szinte önmagát is áldozva az író érdekében, hogy az valóban páratlan. De ez csak a regény hitelességének oldaláról nézve érdekes.

Az állításokkal számomra az abszolutizmus karakteréhez illőbb megoldás a valószínű. Kijelölték - éppen törekvő tartása miatt - Madách Sándort a perbe fogott "felségárlók" védelmére. Tehetségét tehát másra - nem a hatásos védelemre - használhatta. Az "eredmény" is erre utal. Vagy mégsem? S ugyan mi lett az eredmény? Ez nem érdemelne több figyelmet?

A kijelölés és a köz (ez esetben a vádlottak kis csoportja) akaratának, óhajának megfelelő megoldás között nem elhanyagolható a különbség. A "választás" történhetett így is: a vádlottak kaptak egy szűkkörű ügyvédi listát, kiválasztották azokat az ügyvédeket, akiket valami miatt jónak tartottak. Ezt a választást azonban már megelőzte egy másik. A hatalomé. A kérdés fordulhat így: azok, akik éppen Madách Sándort kérték védőnek, a rossz (helyzet) közül a lehető legjobbat választották a maguk számára.

Újabb kérdés - milyen szempontból volt "jó" a Martinovics ügyben Madách Sándor? Kinek felelt meg? Először nyilván Ferenc császárnak, aki feltehetően pontosan ismerte a kijelölt ügyvédek névsorát és kivonatolt nacionáléját. Miért pont ezt ne ismerte volna? Ehhez a nacionáléhoz itt már hozzáta- pad Madách Sándor rekatolizálása. Ez vi-

szont olyan új szempont, amelyet nem lehet csak annyira figyelembe venni, amennyire eddig történt. A rekatolizálás tényét mindenki hangsúlyozza(?) eddig. Hogy mikor történt az evangélikus hitről a római katolikus hitre való áttérés? A kiteljesedő ellenreformáció idején. Nézzük a családi oldalt! - Teljes anyagi leromlás éppen a túlzott (*Madách János*) vallási áldozata miatt, amelyek a reformációt, a protestantizmust támogatták. A Madáchok szabadkőműves, szabadelvű, liberalizmusra hajló hagyományai eddig töretlenek, egyarcúak voltak. A kettőzött portré a prókátor Madách Sándor esetében jelenik meg először. Le kell számolnia ősei, apja önfeláldozó protestáns hitével. A realitás kétségtelenül jelen van. De más is. A feltörekvés szelleme. A későbbiek őt igazolják, a Madách család újra jobb helyzetbe kerül ismert tények. Egy valami itt és másutt is azonban mindvégig háttérben marad (nem is létezik talán?): a jezsuitizmus.

A költő nagyapját *Migazzi Kristóf* váci püspök védelmébe vette, miután a család korábban tönkrement. Felnevelte, áttérítette a katolikus hitre. "Azóta a Madáchok katolikusok" - írja nemesen egyszerűen a többiek után Horváth Károly. A szabadkőműves gondolkodásmódot nyilván nem lehetett áttéríteni egykönnyen. A liberalizmus iránti hajlam a családi hagyományok között marad. S talán erre jó a példa később Martinovicsékkal. Az ellenreformáció egyik legfőbb szempontja itt is, mégis teljesül - a Madáchokkal újabb tekintélyes, ősi nemesi család fordít hátat a reformációnak, a protestantizmusnak. Miközben "bizonyítottnak" liberális marad a dezertőr. A portré megkettőződött.

2.sz. perirat

Migazziról meg lehet esetleg állapítani könnyedén, hogy vagy maga is jezsuita, vagy jezsuita alapállású, vagy "csak" a térítés harcosa. A rekatolizálás azonban nem mehetett végre a jezsuiták nélkül, akiknek törekvései

között első helyen szerepelt Isten egyháza birodalmának, uralmának mind teljesebb kiterjesztése. A jezsuita rendet (mozgalmat) időről-időre betiltották ugyan, de végeredményben az alapító Szent Ignác óta minden korban, minden betiltás, sőt, időnkénti üldöztetésük ellenére is rendkívül hatékonyan működtek. A térítésben jelen voltak, ez egészen bizonyos - legalább az elveikkel. Céljakkal. Módszereikkel. S jelen voltak esetünkben később azokon a pontokon, társadalmi szempontból fontos területeken, ahol a hatalom kérdései dőltek el. Így jelen kellett lenniük Marczibányi nádor udvartartása közelében is. Ahol az a *Majthényi Anna* (katolikus) nevelkedett, akiről már fiatal lány korában társai fő jellemvonásaként a különállóságot és a ridegséget (majdhogynem kegyetlenséget) állapították meg. A jezsuiták különösen nagy energiát fordítottak arra, hogy a mágánásokban jelen legyenek, oda beépüljenek akkor is, amikor a rend működését átmenetileg sikerült betiltania valahol a reformáció, a liberalizmus, a fejlődés és a szabadság híveinek. Ezek ugyancsak közismert jezsuita magatartásformák. Központjuk a legteljesebb információval rendelkezett minden korban - jobban tudták, mi történik a magyar mágánásokban, mint maguk a családtagok. A korán árván maradt Majthényi Anna - a költő édesanyja - nyilvánvalóan hajlama révén is erős hatása alá került a jezsuita tanoknak, elveknek, módszereknek - ez ad ugyanis a későbbiekben némi magyarázatot a sokat és sokféleképpen emlegetett keménységére, ez ad igazi választ valóságos "lelki erejére" - de bizonyosan bigottságára is. Amellett ez tartalmazhat választ arra - miként lehetett egyik legkedvesebb szívközelemben ember egy bígottan katolikus, csak az öngigazságot ismerő, a császárt és Istent, legfeljebb még a családi érdekeket tekintő nagyasszonynak éppen az evangélikus *Szontagh Pál*? Soha igazán fel nem tett kérdés ez talán. Soha következetesen végig nem vitte senki ezt a gondolatot. - A jezsuitizmus

erkölcse a cél eléréséért és annak mindenáron való megtartása, mintha itt mindenben ez nyomon követhető lenne!

Migazzi sugallmazhatta - ha máshogy nem, közvetve időben, minden másban - ezt a házasságot, amelyről nagy elismeréssel szólnak: "lám milyen ügyesen csinálta a sztregovai prókátor, kikapta ezt a kemény lányt és már vitte is a fiának Budáról Sztrégovára, s szerzett vele szövetségest, keményet, célratörőt a gazdálkodásban, de mindjárt vagy tíz jó községet is..."

Marczibányi közelében nem lehetett jezsuiták nélkül élni. Éppen azért, mert maga a nádor nem volt az! Éppen azért, mert környezetében találhatók azok az Orczyak is, akik között a "rebellis" mágnások egyik vezéralakja *Orczy László* báró is fellelhető. Éppen oda törtettek mindenfelé maguk is, ahol a hatalom egy-egy jelentékeny csoportja (és persze a pénz jó része) összpontosult, másfelől viszont főként oda, ahol a rebellis magatartás megfigyelhető-ellenőrizhető volt. Nem lennének jezsuiták, ha éppen Marczibányi nádor udvarát kerülték volna el azokban az években, amikor már visszatérésük is napirenden volt: amikor maga Ferenc császár adott újabb lehetőséget számukra (az egyetemen például) és legalitást működésük felújítására. Valamelyik zugban meghúzódik ma is az a páter, aki a fiatal Majthényi Annát érzéketlenné tudta tenni a földi dolgok, a tánc és minden más hívság irányában, akinek tanácsa egyezett - minő véletlen lehetett ez is! - a rekatolizáltságában további pozitívumokra törekvő Madách Sándor ösztönös "keresgélésével" jó feleség után Imre fia számára.

De miért lett volna korábban bármikor célja az irodalomtörténetnek (legalábbis a negyven évvel ezelőttinek) felfedni akár csak egyetlen kis ponton az esetleges jezsuita hatás következményeit? Ki és hol vállalkozhatott volna erre? Ami ennél is fontosabb - ki és mikor, főként miért kezdte a Martinovics csoport ügyvédjeként emlegetett Madách

Sándort úgy beállítani, mint akit tisztán jellembeli cselekedet vezérelt (kiállni az üldözött reformerekért, forradalmárokért). Az ügy így ment tovább: "sokat kellett még szenvednie a Madách családnak ezért a kiállásért".

És akkor ott van még a teljes későbbi beállítottságot (például Majthényi Anna személyiségét illetően, szerepét takargatva) megalapozó "szerző-páros" kiváló személyes kapcsolata és az első írásos életrajz vonásait meghatározó közös lehetősége: *Palágyi Menyhért* és a múlt század vége felé főtanúként közreműködő *Madách Aladár*, a költő egyetlen fia, Majthényi Anna kedvenc unokája, sőt neveltje kezében! A későbbiek során pedig ott van *Jeszenszky Kálmán* főpap, aki az 1830-as évekig a balassagyarmati Madách társaság alelnökeként nyilvánvalóan minden leírt életrajzi sorhoz kapcsolatot találó, s részben vagy egészben azokat meghatározó személyiségként működött. Neki éppen nem lehetett oka a Madách családban meglévő és haloványan itt-ott azért érintett kétféle nézetet (liberalizmus és jezsuitizmus) kimutatni - vagy segédkezni nyújtani feltárássára és a jelenségek reális bemutatására - éppen ellenkezőleg történt ez is. Hogyan lehetett volna abban a társadalmi-kulturális-szakraális determináltságban a kettőzöttséget vagy különösen a jezsuitizmus jelenlétét a költő édesanyja habitusában megmutatni?

Egyáltalán ezeket a kérdéseket csupán csak feltenni mikor lehetett volna (és kinek?). Nincs-e itt az ideje annak, hogy végre eljussunk Majthényi Annához? Mert az a kép, amelyet eddig festegettünk róla - néhány valóban helyénvaló körülmény és jellemvonás kiemelése mellett - meglehetősen sematikus. Túlon túl egyoldalú: hiányzik belőle a valódi mozgóerő megismerése, bemutatása és minden más is, ami differenciálná ezt az anyaképet. Mikor jutunk el hát a nagyasszonyig? Madách legerősebb, talán legérzékenyebb kötődésének alanyáig?

A nehéz özvegyi sors, a kemény jellem, a karrierizmus, s a "hófság"-hoz ragaszkodás, a bigottságba forduló magatartás emlegetése nem sokáig lesz fenntartható.- Miért nem csemezzük Majthényi Anna valamennyi levelét?

Majthényi Anna levelei? Kerényi Ferenc Horváth Károly alapműnek jelölt s már említett kötetéről szólva (Irodalomtörténet 1985. 3.sz.) kiemeli a bibliográfia naprakész frissességét. Az idézett levelek azonban itt is sztereotípen ismétlődnek, az egyik biográfiaszerző a másiktól vesz át részeket. Kerényi Ferenc dicsérete mindenképpen helyénvaló, mégis...

3.sz. perirat

Mi lehet az oka annak, hogy a leggondosabb, leginkább naprakész bibliográfia is *mellőzni tudja* a kezdetek, a Palágyi Menyhért-féle életrajz hibáit elsőként feltáró bírálatot, a *Morvay Győzőt*?! Palágyitól indult ugyanis minden máig ható ferdítés a kétségtelen érték születésén túl. Balogh Károly talán valóban sok mindent kiigazított későbbi életrajzában, de végeredményben ugyan oda tette a hangsúlyokat - ahová Palágyi Menyhért! Az "elpalágyítás" (Morvay kifejezése) pedig folytatódott és csak a legutóbbi idők hoztak némi változást meg más eredeteket is kiigazítva egyelőre még csak szakmai körökben (mint például a "magányos költő" és a "magányos mű" cáfolata). Erről éppen Horváth Károly munkájával kapcsolatban emlékszik meg Kerényi Ferenc. De mégis! Hova tűnt az irodalomtörténetből Morvay Győző Palágyi-kritikája? Miért tesz mindenki úgy, mintha nem is létezne? Miért nincs annak a legkorábbi bírálatnak bevallott követője? (Gondolom a kritikai kiadás mégsem mellőzheti majd.)

Morvay bírálata Palágyi Menyhért Madách életrajzáról és költészetének bemutatásáról elsősorban azért érdekes, mert "eltűnésével" felvetődik a kérdés - kinek, miért

volt érdeke, hogy ezt a kezdeti (1900) szellemi ütköztetést ne vigye tovább az irodalomtörténet? Újabb eredményeink mellett - Madách nem volt apolitikus, nem volt peszsimista, esetleg még vallásos sem(?), lásd *András László* vihart aratott könyvét, és hogy főműve nem pesszimista meg így tovább - számon kell tartanunk azokat a forrásokat (így például a Palágyi-félét), amelyekből mindenki merített, s amelyek *elvé* manipuláltak voltak. *A cui prodest?* (a kinek fontos? kinek érdeke? kinek használ?) kérdése miatt - számomra legalábbis -, a Morvay által főtanúnak említett Madách fiú - Aladár - azonnal és véglegesen a középpontba kerül. Madách Aladár megéri majd rövidesen a nagytanulmányt, amelyet róla készítenek valaki, most és itt csak annyit, hogy miként Morvay is hangsúlyozza főtanúi minőségében meglehetősen gyenge lábon állhatott - ez különben egyszerű következtetéssel is belátható. Amellett egy olyan különőről, amilyen volt (lóval járt Pestre, Angliában tanulmányozta a spiritizmust, ő maga híres spirítiszta volt, a spiritekkel tárgyalva vette feleségül *Fekete Máriát*, egyik médiumát, egykor szolgálóját a Huszár-háznak, a spiritek mondták neki azt is, hogy halálosan beteg édesanyját félrelökje, de minnek ezeket folytatni?), szóval e különőről sok minden jót is el lehetne mondani, csak azt nem, hogy tárgyilagos lett volna. Nem is lehetett. Élete nagy részét apja haláláig nem is otthon - Pesten töltötte. Kedves és lekötözött, elfogult unokája maradt mindvégig Majthényi Annának. A nagyasszony rejtőzködése Aladártól "indul" és hosszú időn át mind a mai napig tartja magát. A vele kapcsolatos hangsúlyok természetesen (?) másilyenek, mint amilyenekkel illetni szükséges lenne most már. Nézzük akkor a Morvay Győző féle "eltűnt"(etett) bírálatot, a "palágyításról" szót.

Mindenféle bibliográfia az élre teszi (értetetően) Palágyi Menyhért művét, az egyik alapozót: *Madách Imre élete és költészete*,

Budapest, 1900. Morvay Győző ezt három évvel megelőzve írt egy tanulmányt *Az ember tragédiájához* (1897, Budapest), amelyben az előző véleményeket ismertette, Palágyi munkájáról szóló bírálata a bírált mű megjelenésének évében a *Budapesti Szemle* különnyomataként (279 sz.) látott napvilágot. Ebben a bírálóban szó szerint ízekre szedi Palágyi kötetét, amely mindmáig mindenféle bibliográfiában szerepel és minduntalan hivatkozási pontja a mai irodalomtörténetírásnak is. A bíráló egyebek között rámutat arra, hogy miközben tíz évig(!) váratott magára a mű megjelenése - nem megy tovább semmivel azoknál, akik Palágyit megelőzően (így Morvay is) írtak Madáchról. Felsorolja a szerzőket, élen említve a literátor *Bérczy Károlyt*, majd Gyulai, Riedl, Bayer következik. A bírált mű szerzője Morvay szerint csak keveset kaphatott a főtanútól, Madách Aladártól, aki mindössze tizenhat éves volt a költő halálakor és tizenegy éves kora óta, tehát 1859-től Pesten tartózkodott. A helyszín, mint tanú, ugyancsak kevés adattal szolgált - különben nem váratott volna évtizedig magára a mű a megjelenéssel - így szól Morvay Palágyi munkájának úgynevezett külső körülményeiről, miközben hozzát teszi epésen "a belsőről hallgatók...". Mégsem ezt teszi, mert olvasható olyan rész is a bírálóban, ahol szó szerint "szemeszedett valótlanoknak" nevezi a kérdéses szövegeket. A tények és hangsúlyok "elpalágyítása" tehát megkezdődött - Morvay Győző 1900-as bírálata "nyomtalanul" eltűnt(?).

Talán rá lehet mutatni itt a szerző Palágyi Menyhért és Madách Aladár bensőséges viszonyára. Hozzájuk társul még ugyancsak a spiritizmusba hajolva a később jobb utakat találó *Komjáthy Jenő*, a költő és Palágyi, Lajos nevű fivére. A csoport Balassagyarmaton töltött idejét érdemes lenne alaposan megvizsgálni, s végeredményben idetartozó tény az is, hogy Palágyi és Madách Aladár közösen egy csödlapot szerkesztett, amely-

nek kiadását Madách Aladár finanszírozta (nem sokáig, mert hamarosan megbukott a lap), de ebből meghatározónak nevezhető kapcsolatukból az, ami fontos és érdekes. A Morvay bíráló néhány további részlete újabb fényt vetít arra, miért merülhet fel a *szándékolttság* kérdése, amikor Palágyi művét vizsgáljuk. Morvay Győző nyilván az egyoldalúságra céloz, amikor szövé teszi: Palágyi könyvéből két kivételtől eltekintve teljességgel hiányoznak Majthényi Anna és a költő feleségének Fráter Erzsébetnek levelei! Ugyanígy hiányoznak Fráter Erzsébet válas utáni levelei is (mit mondjak? máig hiányoznak a hozzáférhetőség szemszögéből nézve). Pedig ezek a levelek már idejkorán rávilágíthatnak volna arra a valóságra, amelyben Fráter Erzsébet és Majthényi Anna, s persze maga Madách az egymásnak feszülős poklában élt. "Tetszetősebb" és főként egyszerűbben *megrajzolható modellt* talált Palágyi nyomán sokáig az irodalomtörténet a férjét hűtlenül megcsaló feleség motívumának túlhasználásával.

Néhány tárgyi tévedés is jellemző erre az "alaplőrre". Ugyancsak Morvay teszi szövé (elsőnek), Palágyi többször ott is *Csernyi Marit* (Lujza) emleget, ahol pedig Madách Imre nővérét, Máriát kellene említeni. Nem Szontagh Pál édesanyjával, hanem Majthényi Annával esett a történet, amelyben az ominózus és a későbbiekben beigazolható vélemény elhangzott "az ilyen lánynak udvarol az ember, nem veszi el..." (Fráter Erzsébetről). A házassági dráma végkifejletében Szontagh Pál nem vett részt, a losonci megyebál után ő nem volt a bikóczy pusztán. Henriczy lelkésznek ezzel kapcsolatos állítását maga Szontagh cáfolta, míg Fráter Erzsébet Sztregováról történt eltávolításáról Palágyi egyszerűen tudomást sem vesz és így tovább mindenhol a kényes pontokon tévedve(?). A "palágyítás" máig állja magát. Majthényi Annát "takargatja", míg Fráter Erzsébet "bűnét" kitergeti (miközben éppen Majthényi Annáról nem ad felvilágosítást!)

Érdekes és jellegzetes, hogy a tárgyi tévesztések (ferdítések, szándékoltságok?) Palágyitól *Morvay kiiktatásával* miként mennek tovább az amúgy mindenképpen jeles műnek számító Horváth Károly Madách-kötetébe is. Horváth Károly is ezt írja könyvének ötvenedik oldalán Fráter Erzsébetről, Szontaghról, Madáchról szólva, hogy Szontaghnak volt a véleménye, miszerint ez a lány nem feleségnek való. Nyilván egyenest Palágyitól érkezik az egyik legelső tendenciózus ferdítés egy 1934-ben megjelent műbe. Makiacs adat. Majd száz évet átvészelt immár! Mégis miért érdemel szót ez az egyetlen kis tény. Miért fontos ez? - Még a látszatát is kerülném annak, ha Palágyi helyében lennék, a Madách Aladár lekötöztettségként, barátjaként, hogy Majthényi Annáról leírjam: a nagyasszonynak *elvé* rossz véleménye lett volna eljövendő menyéről! Kicsit változtatnék a beállításon, végülis nem nagy dolog, s édesmindegy az olvasónak - ki mit és mikor mondott. A történet legyen kerek. Majthényi Anna legyen benne küzdelmes életű, szigorú ám igazságos matróna. Csak-hogy a kis ügyekből lehet következtetni - s most ez a dolgom - a nagyobbakra. Sőt, az egészen nagy és jelentős dolgokra, például a *szemlélet alapjaira*. Ha ez szándékoltan pontatlan - akkor sok minden az még! Végig baj volt amúgy a történet logikájával is: Szontagh Pálra schol sem jellemző (levelei tanúsítják, a Madáchéi úgyszintén) a hétköznapi durva ízléstelenség, illetve hogy mint Fráter Erzsébet korábbi udvarlója ilyenféle megjegyzéssel sebezze legjobb barátjának közismert érzékenységét. De hát Morvay ezt már amúgy is cáfolta, nyilván Szontagh nyomán, 1900-ban!

Megmaradva most már az időrendiség gyakorlatánál és az úgynevezett kicsiny dolgoknál (amelyek mégiscsak a legjellemzőbbek éppen "méretei" miatt, s amiatt, hogy senki nem veszi őket komolyan, nem nagyon igazítgat rajta senki semmikor) - alaposabb tárgyalás alá kell vonni azt az "apró" tény,

miszerint Majthényi Anna csak fia unszolására írta hazahívó szép üzenetét jövendő menyének: aki az eljegyzéskor még Biharban, Cséhtelken élt. Mit jelenthetett vajon a három szereplőnek: Madáchnak, Fráter Erzsinek és Majthényi Annának a "beleegyező" levél, amelyet Horváth Károly így említ "*...Madách, úgy látszik, rábirta anyját, hogy megnyugtató levelet írjon eljövendő menyének*".

4.sz. perirat

A dolgokat-történeket itt is különválasztja mindenki. Ha ugyanis együtt, folyamatosan néznénk - esetleg nagyobb *elődráma* rajzolódna ki, mint amilyent a Majthényi Annáról festett kép elviselne. - Azt elismerjük és hangoztatjuk mindenütt (igaz, elég közvetett módon, semmi konkrétumot, semmi levelet nem soroltatva fel!), hogy a költő anyja ellenezte a házasságot Fráter Erzsivel. De ez a tény már különállóan jelenik meg: Madách jóval a házasságkötés előtt 1844-ben elköltözött anyjától, Sztregováról. Holott talán a két momentumot nem lehet kétvélasztani. Legfeljebb a palágyítás módszerével. A fikció találhat "tárgyi bizonyítékot", bár ez nem elsősorban a levelek között kereshető - Madách duzzogva jött el hazulról házasságkötése előtt. Bizonyos kölcsönös zsarolás eddig is, korábban is felfedezhető volt anya és fia között, akár csak a gyerekkori dolgokat nézzük is. És akkor íme egy kísérlet arra, hogy magyarázat (első számú) szülessék: Madách egyik levelét idézi a Csesztvéről szóló kiadvány (1986). A levélrészletben Madách az elvonulás előnyeiről, az olvasás és írás szépségeiről vall 1844 májusában és megemlíti költözését is (ami később történetelt, közben beteg is volt, stb.), csak hogy az - *mit ír levélben az ember, több dologtól függ*. Függ a helytől, időtől, de legfőként a személytől, akinek írja. S még attól is, mit *akar* hinni az ember önmaga érdekében, különösen, ha fáj az igazság. A személytől annyiban függ, amennyiben a napló is, a

”későbbre tett” olvasóktól... minden esetben!

A sorrend a következő: Madách kedvetlenül, rossz anyagi helyzetben van, amikor anyjától Csesztvére költözik. Miért? Nincs érdemleges válasz erre sem. A tény továbbá ekkor ez: pironkodva előbb kéri vissza az oda kikölcsonzótt pénzt jóbarátjától, Szontagh Páltól! A levél kelte 1844 vége, Csesztve. Elköltözésének oka legalábbis összetett, miként sok minden más is, amiről ezt vagy azt állított a történetírás magabiztosan, egyértelműen. Túlon túl magabiztosan a legtöbb esetben. Mint házasulandó fiatalember, Madách ekkor még nem rendelkezett semmilyen önálló vagyonnal, összeggel. Nyilván nála sem történt másként, mint erősen korában tartott apjánál, aki végig bizonyos ”zsebpénzt” kapott Majthényi Annától! Talán nem akart kérni Madách Sztregováról. Inkább pironkodott minden részlet és magyarázat nélkül barátjánál. Szontagh előtt amúgy sem lehetett titka. Feltehetően ugyanis többet tudott sok esetben éppen az anyától a fiúról, mint magától Madáchtól a dolgait illetően. De maradjunk ebben a nyomvonalban egyelőre. Ki mit mond erről a csesztvei tartózkodásról? Horváth Károly a második számú magyarázattal ezt: Majthényi Anna ”átadta fiának a csesztvei birtokrészt az ottani kúriával, gazdálkodik ott Imre, beleegyezett a házasságba, de nem kívánt egy fedél alatt lakni a menyével”. A csesztvei birtokrészt nem kellett átadni (az egyezkedés az anya és gyerekek között jóval későbbi történet). Madáchnak nem kellett - nem is nagyon tudott, hiszen később is könyvből tanult - gazdálkodni. A dátumokkal itt több baj van. Madách Imre 1844 végén költözött Csesztvére és akkor még nem egyezett bele a házasságba Majthényi Anna, aki csak 1845 tavaszán írta levelét jövendő menyének. Talán ezért ment el a fiú (és még néhány oka lehetett, például az, hogy Fráter Erzsí sem örült volna az anyós közelségnek).

Erről valamivel több mondható, mint

amit Balogh Károly nyomán mondhatnánk: ”ez a házasság már az elején megpecsételkedött szomorú sorsában...” Házasságuk gyötrelmesen indulhatott, ismerve a költő befelénező, önmagát vizsgáló erős hajlamát, anyjához kötődésének már-már oedipusi tartalmát, ismerve Majthényi Anna karriervágyát fiának ügyeiben is. S nem éppen nevető harmadiknak ott volt a bihari gyökerű Fráter Erzsí, aki úgy jöhetett ebbe a házasságba (külön anyai levél megy érte!), mintha távozna belőle! Sokkal több itt a dráma, az *öselentét*, mint amennyit eddig feltárt az irodalomtörténet, pontosabban, amennyire eddig érdemesítette ezt aényt.

Egy másik verzió szerint (hármasszámú magyarázat) Madách azért költözött Csesztvére, mert így közelebb került Balassagyarmathoz, ahol éppen ezekben az időkben vállalt tudósítói munkát a Pesti Hírlap számára és rendre eljárt a megyegyűlésekre. Tetszetős kétségtelen, egy hibája azért ennek is van (*Miklós Róbert* Madách Imre csesztvei éve 1964 Balassagyarmat), esetleg éppen az, amire egy későbbi (1852-ben) történet tárgyalás mutat, hogy ugyanis a város és a Madách család között egyezkedés folyt az örök áron vett lakás tárgyában. A Madáchoknak a vármegyeházán volt lakásuk, ahol mindenkor megszállhattak a megyegyűlésekre jövet. A palágyítás ”szemérmes” mindenben, ami Majthényi Annát kellemetlen oldalról érintheti. Hogy ugyanis egyéb jó (vagy inkább rossz) oka volt az elköltöztetésre a fiúnak az anyjától.

A csesztvei évekről alig tudunk valamit. Palágyi Menyhért Madách szellemi életének ”lapos völgyét” láttatja benne, ahonnan a költő, politikus (nála inkább csak költő!) Sztregovára költözve később önmagához tér vissza! Az apolitikus Madách és az átmenetileg idilli házasságba történő visszavonultság hamis képe ekkor rajzolódhatott ki: Csesztve és a házasság éve ilyen hallgatottan vonulhattak tovább az irodalomtörténet lapjaira. A későbbiekben tárgyalandó Miklós Róbert

(1964) listája elgondolkodtató lehet.

5.sz. perirat

Tények: az életrajzok alig érintik a meghatározó, alapozó hét évet, amikor pedig a közéleti Madách saját családi körben élve nem csupán félszáz versét írta, de írt mást is, kezdetben cikkeket a Pesti Hírlapnak, aztán (*Sötér István*) esztétikai munkákat. Itt volt megválasztott megyei főbiztos (1846), itt élte át (részben betegen) a polgári demokratikus forradalmat és szabadságharcot, családjának tragédiáit (Mária nővére, sógora, unokaöccse és Pál fivére halálát), itt születtek gyerekei. Innen hurcolták el a darabontok, itt írta korábban (1847) Szontagh Pál és *Pulsky Ferenc* társaságában a Nógrádi képcsarnok portréit... A legdúsabb életrajzszakasza ez az idő. És lehetne folytatni a sort. Mégis elválnak a dolgok - külön értékelődik elsősorban *kézenfekvő párhuzamokat erőltetve a csesztveei líra és a családi élet*. És külön minden más. A politikai küzdelem, sőt maga a harc is. Ebben semmi szerepe se lenne a háttérnek? A feleségnek? Nézzük hát a listát!

Miklós Róbert 1964-ben, a centenárium évében így foglalja össze a "cesztveei csendet" (az irodalomtörténet csendjét) - Palágyi kimondta a szentenciát és művéből sokan merítettek, ám ez esetben nem volt mit, mert mit is lehet meríteni egy lapos völgyből? *Voinovich Géza* sem mond többet (a lírát elemelve), Balogh Károly úgyszintén alig valamit szól erről a hét évről, a legtöbbet talán *Barta János* árul el (Madách Imre Budapest 1943) - de ő is elődei adatkészletét használva forgolódik rajta. *Krizsán László* már más szempontból közelített - egyszerűen átment a másik oldalra (képletesen persze) és bebizonyította fordulópontot eredményező gyűjteményével (1964) *Madách politikai aktivitását*, emberi azonosulását költői önmagával és fő művének híres végsórával "Ember küzdj és bízva bízzál!" Talált valamit, ami egységes, ami harmonizál: a szó és a tett azonosságát.

De miért akkor e súlyos csend egy másik egység észrevétele körül? Miért nincs feltárható nyoma annak, aminek pedig lennie kellene - *Madách kieljesedett élete* s ebben a család, a feleség szerepe, a kor reformküzdelme és az erőt adó háttér kapcsolata. Ez hová lett? Kínos, hogy ott "megáll a tudomány", ahol nincsenek levelek. A Madách házaspár Csesztvén természetesen nem levelezett. Maradnak a versek, amelyek minden sorát (s persze minden költői érzékenységből eredező túlzását) szósz szerint vetítgetjük a csesztveei hétköznapiakra. Ötven körüli a száma a csesztveinek mondott verseknek és nem tudom hány sora, hány képe lehet összesen - talán elemezni lehetne a számítógépes technika segítségével ezt is, egészen pontosan. - Hétszer 365 napot azonban nem lehet néhány verssorral kitölteni. A palágyítás szempontjai szerint ezt a hét - minden tekintetben jó - évet el kell bagatellizálni? Amolyan kisiklás lenne ez a költő életében, hiszen Majthényi Anna előre megmondta - nem lehet jó ez a házasság. És utólag mindenki előre megmondja - továbbra is. A magyarázat többféle. De a hét év akkor is létezik.

A Madáchot leginkább meghatározó Csesztvén eltöltött hét esztendő nagyrészt feszélyezett, kényelmetlen általánosságokként értékelődik. Az egységet itt is meg kellene teremteni, amiként Krizsán László máshol ezt kimutatta. Palágyi Menyhért viszont inkább elhallgat, semmint valótlan állítson: "szellemi életének lapos völgye"! Dicsérni itt nem lehetett illdomos: a házassági válság visszavetíti árnyait. Keresgélünk a verssorok között utólagos igazolásokat a hét évre. Fogadjuk el a Csesztvéről legutóbb kiadott kis füzet (Tájak Korok Múzeumok kis-könyvtára 252) idevágó összegzését? - "A csesztveei évek áttekintésével az írói életút egy rövid időszakában egy helyszínhez kötődően az egyéni lét a közélet és az alkotás (egyedi általános és különös) sajátos, jellegzetes, az életrajzra jellemző együttesét lehet kimutatni"(sic!). Igazán egyszerűnek

tűnik.

"Ki lehet mutatni" azonban még néhány dolgot. Például *Matolcsy György* (bácsi, ahogy *Kálnay László* írja később) valódi portréját a nagyasszony, Madách és Fráter Erzsébet, az 1847 körül már elmaradozó Szontagh Pál (Libetbánya követe) a házasság "intimitásának" környékéről, de minden másról is, ami innen - Csesztvéről - Matolcsy jóvoltából szinte azonnal Sztregovára ment: hírként. - Hírként, amivel a nagyasszony figyelni tudta tőlvől kedves, egyetlen Emikéjét. Enélkül hogyan lehetett volna meg nyugodtan? Alig van nyoma ugyanis az anyós jelenlétének a hét esztendő alatt! Kerényi Ferenc egyik előadásában (Balassagyarmat 1983) Majthényi Annáról elmondta mindazt a jót, amit el lehetett, kiemelve azt is, hogy a gyerekek születésénél jelen volt, sőt egy alkalommal, a néhány óráig élt elsőszülött Imre esetében kényszerkeresztelést végzett. De itt aztán megszakadtak a szálak. *Honnan értesült az anya és anyós a továbbiakról?* Miért nem került eddig a figyelem középpontjába az az ellentmondás, hogy a mindent meghatározó sztregovai nagyasszony relatív nyugalma mögött milyen információs források buzognak? Egyetlen szereplő jöhet itt számításba: a Majthényiaknak mindenoldalúan és örökre lekötözött Matolcsy György. A "szerencsés természetű" (Miklós Róbert) ember, akit már Palágyi is Madách jóbarátjaként jellemez. Máshol és másoknál mindenhol - Madáchnál is természetesen! - ilyen minden szempontból pozitív kép él róla máig.

Úgy tűnik, Matolcsy György nagyon hibátlan ember volt szerencsés természetével. Úgy tűnik továbbá, hogy ez a Matolcsy György - mindenki kedvence - nagyon vigyáz magára, azért is szerencsés lehet a természete. Aki nagyon vigyáz magára, annak lehetnek takargatnivalói. Nem nagy bűnök persze. Más szóval Matolcsyt én Majthényi Anna egyszerű családi besúgójának tartom, ami részéről nem nagy bűn. Tény, hogy Ma-

dách Imre börtönvevei alatt "híreket kapott otthoni dolgairól" (felesége állítólagos ügyeiről, amelyeket egyszer valakinek már pontosan rekonstruálnia kellene, beszámítva minden körülményt, a terhességet, a vérömléseket, a himlőt, és az időt, stb.), szóval a híreket Csesztvéről valakinek minden korban továbbítania kellett. *Bóka László* azt írja (Madách hagyatéka Kortárs 1964. VIII. évf. 10.sz. "Felesége jó híre a világ száján s a házasságot amúgy is helytelenítő anya meggyőzi, hogy a hírek igazak, hogy a felesége hibája bűn, amit nem szabad megbocsátani neki". Felesége jóhíre a világ száján: micsoda *manipuláció* folytatható Csesztvén és Sztregován! Miféle szerepe lehetett ebben a szerencsés természetű Matolcsy Györgynek és magának Majthényi Annának, aki fia váratlan bebörtönzése miatti érthető anyai gyötörődésén túl feltehetően elérkezettnek látta az időt valamire, ami régi vágya lehetett - megszabadulni a nőtől. És ekkor Fráter Erzsébet már elindult azon az úton - vagy inkább így - betért betegségének végső szakaszába, ahonnan - különösen, mert senki sem vette komolyan ezt a kezdődő elmebeli folyamatot, következőképpen nem is gyógyíthatták időben - már soha nem volt visszatérése. Jellemzőnek tarthatjuk a Madách életrajzok elnagyolt részleteinek ismeretében, hogy erről az egyetlen *L. Kiss Ibolyán* kívüli érdemben eddig senki nem beszélt még. Márpedig ennek pontos, szakszerű és visszafelé következtető alapos vizsgálata nem maradhat el. A nehezen összeállítható biográfiai tényekből szakorvosi utólagos diagnosztizálás elvégzése amúgy érdekes és szép feladat lenne egy biográfusnak és egy pszichiáternek egyaránt. A visszairányuló, a tényeket, pszichopatiás folyamatokat egyeztető munkát mindenképpen el kellene végezni, különösen ha csak a csesztveiek azok, amelyek erről az időről "vallanak". A maga is pszichoterápiával foglalkozó író nő még kitért erre a körülményre. Szakorvosi véleményt mondatott mással - tehát még attól is óvakodott, hogy ő

maga, az "elfogult" mondjon valamiféle véleményét az asszony, Fráter Erzsébet már Csesztvén kezdődő tragédiájáról! (Moravesik: Elmekör- és gyógytan 1912). Az eskór, az elmesorvadás, az epilepszia nem hirtelen tör rá az emberre. Az agysorvadás okát egyébként nem ismeri a tudomány. Hosszú folyamat, amelyben jól kivethető állomások vannak. Ezek között *első helyen* éppen egy *másállapotban ért erős sokk* - Madách elhurcolása, amelynek előzményeiről a feleség semmit(!) nem tudott, tehát a legeszkélyebb módon sem tudott rá előre felkészülni - megzavarhatja a normális idegrendszert, s ez később megmaradhat, alapja lehet a gyógyíthatatlan betegségnek. Legalábbis meggyorsíthatja a hajlam kifejlődését. Fráter Erzsébet (máshogy fogalmazva) már Csesztvén súlyos elme- és idegkárosodáson esett át, amelynek lehettek mások előtt - például Matolcsy György az elesapott(?) medikus előtt - érthetetlen, furcsa és szokatlan, "erkölestelen" megnyilvánulásai. Ezzel több tehát a maig "rejtélynek" megmaradt tények száma Csesztvén: az ugyanis, hogy megcsalhatta-e betegen, terhesen, himlősen, kétségbeesve stb. férjét az asszony vagy sem?

Folytatom Matolcsy György szerencsés természetének portrészertű felvázolását, miközben magam is elismerem - őt esetleg mindvégig a teljes, emberbaráti szeretet vezette és mindannyiszor meg volt győződve arról, hogy jó ügyet szolgál, ha a híreket Csesztvéről a nagyasszonynak továbbítja - talán egy kicsit aszerint árnyalva, ahogy Majthényi Anna látni akarta a valóságot. Matolcsy *sokoldalúsága* elképeszt. Jó gazdálkodó - ő gazdálkodott Csesztvén, amiként nem Majthényi Anna, hanem Bory István gazdálkodott a jóval nagyobb birtokon Sztegregován. Matolcsy György "ismeretlen okból" elhagyta az orvosgyetemet, tanulmányait nem fejezte be, beállt háziinvelőnek Csesztvére a Majthényiakhoz. Madách tehát örökölte anyja családjának kedvenc belső emberét és nyilván úgy vette át először

a csalómjai birtokra majd Csesztvére, mint családi erekélyét, ami persze sérthetetlen is, olyan ami-aki megszemélyesít valamit, ami *szent*, Majthényi Annát. Háztanító, gazdasziszt, házi orvos "belső és titkos tanácsos", verselő aranyember (Szontagh és Madách versenyre szölitotta, amelyben mérsékelt sikerrel részt vett). Az örökké betegeskedő költő mellé éppen orvosi szempontok miatt kerülhetett szinte testörnek. Madáchot még az eljegyzésre is elkíséri a bihari Cséhtelekre *Fráter József*, Erzsébet apjának kastélyába. *Sokoldalúan megalapozták* tehát jelenlétét azok az erők, amelyek mindenről dönteni tudtak, mindenről tudniuk kellett, mindenben egyedül illetékesnek ismerték el önmagukat. Egyébiránt pedig Madách nem szaladozott az orvosokhoz (nem lehetett jó véleménye róluk), mert egészségi kúrákra is bizonyos felvidéki paphoz járt, de mindez eléggé közismert. Matolcsy távozásának a története az 1840-es években a pesti (bécsi?) orvosgyetemről, eddig feltáratlan oka mindenképpen közelebb vinne bennünket a Matolcsy-féle helyi *szindróma jelentőségének* megismeréséhez. A kulcsszereplőnek tekinthető, valóban fontos "tanú" megismerésén túl, ez Madách Imre, Majthényi Anna és Fráter Erzsébet csesztveei (s nemcsak csesztveei) életének árnyaltabb felvázolhatóságát is szölgálná. Tulajdönképpen csak sajnálni lehet, hogy éppen Matolcsy György, ez a Madáchesal szinte test- és lélekközzeben, ugyanakkor feltehetően Majthényi Annával is igen szoros kapcsolatban álló szerencsés természetű ember nem vezetett naplót, nem írt sem monográfiát (pedig Csesztvén ez "divat" volt), sem biográfiát, sem mást (ha ugyan igaz ez is, mert ezen a nyomon még el lehetne jutni legalább valamiféle levelezésig, stb.). Személye pedig mindenütt előfordult, amíg az ún. csesztveei évek tartanak.

"*Különös mulasztásról*" ír Sötér István Álom a történelemről című korszakos tanulmányában (Akadémiai Kiadó Budapest, 1965.) Ezt talán egyedül ő tette eddig szóvá,

ám mást is mond ugyanott, mégpedig azt, hogy a mulasztás mögött - hogy ugyanis Majthényi Anna fia bebörtönzése után közvetlenül nem vette magához annak hátramaradt családját! - *homályos okok húzódnak meg*. Még ennél is tovább vezet gondolatban az a közbevetése, amelyben kiemeli, hogy nemcsak számunkra, hanem a *"házassági dráma szereplőinek számára is!"* homályos okok lehettek a mulasztás mögött.

6.sz. perirat

Unokája, Madách Aladár keményszívű, erős akaratú nőnek nevezte Majthényi Annát. A tények: 44 évesen öt gyerekkel maradt özvegyen egy nagybirtok gondjaival, neveltetése Majthényi Mária Marczibányiné mellett nyilvánvalóan bizonyos eszményképeket oltott belé az emberi erkölcseről, tartásról és nemkülönben egy soha nem szűnő etikettmániát is. Sztrégovai életének egyik közvetlen résztvevője, mindennapos vendége Henriczy lelkész volt, akinek fia L. Kiss Ibolyának így festette le a nagyasszonyt: a bécsi Burg szelleme lengte körül a házat amelyben lakott, strindbergi anyós volt(!) nem ismert más igazságot csak azt, amit ő annak tartott... Lehetne folytatni, de magam, ennél az *"önigazság"*-nál megállok, nem megyek tovább, mert a legfontosabb pontnak vélem Majthényi Anna habitusának, pszichikumának vizsgálatában. A kiindulási pont az ugyanis, ahonnan a sok tekintetben hősiesen viselkedő (családja, gyerekei érdekét mindennél előbbre helyező) asszony személyisége "megragadható", elemezhető. *A legerősebb pont azonban Majthényi Anna igazi gyengéje is egyben*. Olyan, amelyben elárulja magát. Amelyben megmutatkozik jezsuita-alapú neveltetése, amely sok kint és kerservet jelentett mindazoknak, akik környezetében éltek, amelyben fiának mindenkor része volt, menyének csak(?) közvetve jutott belőle, de az is elegendő lett ahhoz, hogy *előre megbuktassa* Fráter Erzsébetet. Ez utóbbi taglalása ezúttal itt szükségtelen - mind-

nyájan tudjuk mit jelent "előre buktatni": az előre megfogalmazott ítélet előítélet, amely azonnal valóságossá lesz, mihelyst az előítélet alanya a legcsekélyebb hibát véti. És ki nem vét hibát?

De lássuk, mit jelent a Majthényi Anna jellemzéséhez állandóan hozzátapadt bigottság? A túlbuzgóságot maga a vallás sem tartja helyénvalónak, sőt, eszközeivel küzd ellene, elítéli a bigottat akkor is, ha olyan személyről van szó, aki valami miatt fontos az egyháznak. A bigottság és az öngigazság többnyire párban járnak - ezért lehet az is, hogy az egyház kivetni kényszerül saját épsége és egysége érdekében az öngigazságot keresőt, a bigottat.

Van másfajta erkölcs is természetesen. Másfajta erkölcsiség a vallásban. Amikor az ember a transzcendens értékekhez mérve magát állandó önkontroll alatt áll. Ettől tér el az öngigazságot érző, hívó és tápláló ember alapvetően. *Az első tragédiát Majthényi Anna önmagának okozta*, amikor (közismert tény ez is) még fiatal lány korában a Marczibányi házaspárnál nevelkedve megvetette környezetét léha(?) magatartásáért: kirekesztve önmagát a nádor házában forgolódo fiatalok, mágnásifjak és lányok közösségéből. Ebben a helyzetben egy szelídlelkű kérő - s hozzá egy jó képességű após! - megoldásszámba mehetett; kitörni, kivonulni, aztán bevonulni valahova, valamibe, ahol maga körül mindent meghatározóvá válhat. Alkalmas minden: a terep, a birtok, a feladat, az após, a férj, a környezet, a társadalmi közeg, a Ferenc császár "igazgatta" ország, a reformáció viszonylagos háttérbe szorulása (1823-ban a nemesi elégedetlenség hulláma éppen ez ellen tört). Alkalmas minden később is: a gyerekek, köztük a könnyen kezelhető, feltűnően anyásra nevelt Emi, Károly és Pál (a kedves törekvő), a lányok, Mária és veje is - Huszár József, aki sajnos hamar meghalt. Alkalmas emberek veszik körül akkor is, amikor 1848-ban azok a "szörnyű dolgok" történnek. Alkalmas ember Matolcsy

György. Divald katolikus és Henriczy evangélikus lelkész, de a protestáns Szontagh Pál is. Ő talán az egyik legfontosabb *szövetséges Emi kezelésében-irányításában!* Egyetlen alkalmatlan személy Fráter Erzsébet. S persze a történelem sorsziláló eseményei sem mindenben kedveznek. De ezen túl lehet jutni erős akarattal, majdnem kegyetlen keménységgel.

Honnan ez az önigazság mindenben, honnan ez a keménység és a vele együtt jelentkező *rugalmasság a legkényesebb pontokon?!*

A "különös mulasztás" azonban csak egyetlen *észlelt* karakter-csuszamlás - s ez is magyarázatlanul maradt. A "homályos ok" azonban túlon túl világos. A magyarázat ugyanis sokkal korábbról indul - még a házasság megkötése előtti időkből. Mi vezette arra a hajlíthatatlan Majthényi Annát, hogy végülis beleegyezzen a nem kívánt házasságba? Valójában minden ellene szólt ennek a frigynek - ami az anya szempontjából fontos lehetett - minden, beleértve a vallási ügyeket is (eljövendő menyé református). Mégis kötének állt.

Miért?

Hogyan?

A *cél* és az *eszköz* kérdései ezek. Másként nem történhetett. Bármennyire kényelmetlen így leírni - Fráter Pál, Erzsébet nevelőapja és nagybátyja potenciális ember 1844-46 között és az is érthető, hogy Madách Imrehez akármelyik lányos család szívesen adta volna pártában várakozó lányát. Ez azonban az eszköz, a szövetséges, aki éppen a jezsuita nevelés szerint lehet *akárki* átmenetileg. Akár egy református vagy egy zsidó vagy egy hitelhagyott vagy más valaki, aki akár persona non grata is lehet. *Az eszköz is szent, nemcsak a cél.* A cél ez esetben a karrier: Madách csak nemrég fordított hátat a hivatalnak, túlon túl alacsonyán kellene kezdenie, nem sok kedve van hozzá - erre elégséges bizonyíték a *Csak tréfa* című műve, amelyet kiábrándultságában írt. A Fráterokkal való találkozás alapja nála természetesen egészen

más, mint amit ebben az anya lát, s amit minden belső tiltakozása ellenére végül elfogad eszközként! A közelben ott áll várakozva a nemrég elhunyt *Sréter Jánost* az alispáni székben követő Fráter Pál. A karrierszempontot elsősorban mégis az anya figyeli, s bár lelkének nagyobbik fele egészen biztosan bizonyos kínokat érez, egy kisebb része megbékél - a fia érdekében kétszeresen is. A karrier, az egyik békéltető ok. (Madáchot elhanyagolható két másik jelölttel szemben könnyedén választják megyei főbiztosnak.) A fiú lelki nyugalma a másik. Az időpontok? Madách Imre 1844-45 fordulóján közel kerül a házassághoz egy Fráter lánnyal, akinek alispán a nagybátyja, s aki feltehetően egyengeti 1846-ban történt sima megválasztását is a megyei főbiztosnak, ugyanabban az évben Fráter Pál távozik az alispáni székéből.

A főbiztosi hivatalról mindenki tudja, hogy békében olyan átmenetiféle az alispáni pozíció felé. Madách viszont mégsem lesz alispán. Közbejön a szabadságharc. Ő maga kiáll a forradalom mellett, 49-ben Kossuth kormánybiztosa, *Repeczky Ferenc* váltja le a régi tisztikar tagjaival együtt, s bár betölt még hivatalt a forradalom alatt is, végül az út járhatatlan. A világ visszaváltozik, a börtönév után Bach jön, Madách visszavonul, leszámol múltjának jelentős részével, házasságával is. Marad az alkotás, az egyedüllet, az írói-költői de nem a társadalmi, politikai, hiszen 1861-ben újra ott áll, ahol a szabadságharcban állott.

Semmit nem változott.

Ezek ismert dolgok. Majthényi Anna döntései mögött viszont valóban sok a "homályos pont".

Nézzünk most néhány jezsuita szimptomát.

A jezsuita rugalmasságról már esett szó - Majthényi jól tudja, hogy fiát legjobb barátján keresztül is irányíthatja, Szontagh Pál szerepe nem kétséges, gyakorta a szelep és a stimulátor feladata vár rá (kétféle akarat, kétféle világnézet, liberális és ókonzervatív

egyetlen családban, anya és fia között), de aztán tovább a jellegzetes vonások, amelyek mindegyikére lehet *tettértékű* példákat hozni. - A cél szentesíti az eszközt - jezsuita mondás ez esetben így folytatható: "minden közömbös kell legyen az embernek, ami nem vezet a célhoz, vagy ami a cél szempontjából elhanyagolható. Közömbös lehetek vallási szempontból azzal a Szontagh Pállal, hitével stb. aki beleszületett az eltévelyedésbe, de aki a kormányzásban segít... a lányt elsőnek ő pillantotta meg, s valahol valamilyen módon szövetségeselem marad. A lánc kettőzött, sőt hármassá válik: én, Emi és a lány - ezek kötik hozzám Szontaghot...

7.sz. perirat

Fráter Erzsébet levelet kapott 1845 tavaszán anyósjelöltjétől, amelyben *megnyugtató* sorokat olvashatott, de amelyeket így is alig mert elhinni. Feltétlenül jobban tette volna, ha nem hisz azokban az anyai sorokban. Fráter Erzsébet levelet írt - talán az elsőt és az utolsót Majthényi Annának 1854-ben közvetlenül válása után: "Egyedül Anyai lelke elejébe!" Nem kapott rá semmilyen választ.

Néhány jelentéktelen tény még elébb a sorsfordító időről. Majthényi Annáról és gyerekeiről, néhány feltűnő félreértésről. Kezdjük az utóbbival.

Spáczay Hedvig, miközben komolyan kereste azt, amiről könnyű elképzelni, hogy még időben eltűnt(!), a Madách-aktákat a hadbíróági perről, rábukkant egy "mosolyognivaló" nyomra az 1852-es besúgói megfigyelés listáján. A csesztvei házba járók között van *Hanzély Ferenc* (s még vagy tizenhatan), akít a besúgó szerint meg kell figyelni Madáchsal való kapcsolata miatt. Hanzélynek - írja tanulmányában Spáczay Hedvig - nem Madáchsal, hanem az ifjabb Madáchnéval volt kapcsolata, neki udvarolt és lám, a besúgói túlbuzgóság még az udvarlót is gyanúsnak találta. Az időpont 1852. Közlebbit nem árul el Spáczay Hedvig. Mi-

kor udvarolt Hanzély Fráter Erzsinek? Amikor augusztus előtt a Madách házat *értelem-szerűen* megfigyelés alá vonták? (otthon volt a gazda), mert az bizony nagy *spektáculum* lett volna! Augusztust követően viszont már nem volt mit megfigyelni a csesztvei Madách házon, mert a gazdát bebörtönözték. Spáczay továbbmegy - Hanzélynek "nem volt kapcsolata a Madách családdal". Horváth Károly szerint viszont Hanzély Ferenc iskolatársa volt és így régi barátja Madách Imrének.

Majthényi Anna 1848 végén hirtelen Budán terem, miközben Imre Csesztvén betegeskedik, ott éri Károlyt, aki már megvette az uniformist, hogy a csatába vesse magát. De valahogy ez elmarad. A kormány Debrecenbe evakuál, Károly kormánytisztviselőként mégsem megy vele, ellenben levelet ír bátyjának Csesztvére, *abban anyjukra* hivatkozva hívja Budára (az osztrákok már benn vannak), hogy jöjjön fel ő is, itt van most a legnagyobb biztonságban az ember, itt van a *legteljesebb nyugalom*. Ez a tény valahogy elkerüli az értékelő, biográfiaszerző figyelmeket, pedig éppen e tényben jelentkezik Majthényi Anna igazi arcúlat (az egyik), amely magyarázható ugyan a gyerekeiket feltűnő anya szándékának véghezvitelével - Károlyt nyilvánvalóan ő tartja vissza egy Madách Pál féle hősi magatartástól -, de ugyanakkor a rugalmasságra és az akaratra is példa. Madách nem megy Budára, Károly késve utazik Debrecenbe a kormány után, ahol kínos igazoltatás vár rá, "hol maradt el eddig" s jó hétbe telik, amíg ez eltart, az alatt meghúzza magát sógornője, Fráter Erzsébet egyik debreceni rokonánál. Kár, hogy a magyar irodalom története ezeket az eseményeket máshogy említi. Belátható - mind ezek apróságok. - Jómagam szívesen elidőznék még annál a pontnál, amikor Madách Imre eltűnt(?) a pesti internálásból: nem tudtak kikézbécsíteni neki valamit, amit pedig kellett volna. Spáczay Hedvig ezen is könnyen túllép: - a hivatal tévedett.

Madách Imre 1852 augusztusában került letartóztatásra, Pozsonyba vitték, ott fél évet töltött, s mialatt felesége a legteljesebb elhagyatottságban a szüléshez közel Csesztvén élt, talán *Veres Pálné* volt az, aki meglátogatta. Az időpontok itt is zavarosak. A pesti Ujépületben töltött idő után a pesti internálás következett, amelynek körülményeiről eddig senki nem tárt fel semmit. Hogy milyen volt egy ilyen internálás 1853-ban? Fráter Pál akkor is közbenjárt (Borbála születésének ideje ez), s hogy aztán nem járhatott-e valóban itthon Csesztvén maga Madách is? Talán pénz kérdése volt ez, semmi más. Érthető, hogy ennek nincsenek levelezései nyomai. Egyetlen nyoma - nem találta internálási helyén a költőt - a hivatal tévedése. Veres Pálné naplójában arról ír már jóval előbb, hogy "végre hazajött Madách", mindenki más augusztusra teszi ezt...

Végezetül pedig ket apróság, mielőtt magával a Művel, Madách esztétikai hitvallásával és halálával befejezném a vád/védbeszédet.

Mivel vette rá Madách Fráter Erzsébetet, hogy *önmaga ellen* kövesse őt Sztregovára, gyűlölt anyósa közvetlen közelébe? Miért törekedett maga Madách is Sztregovára, amikor még fogsága alatt tudomást szerezhetett felesége leveléből, hogy oda semmi szín alatt nem megy majd(!) s hogy készül hazamenni Biharba? Nem hatalmasodtak el már akkor (1853-ban) annyira a lelki bajok jelei, hogy Madách jónak látta igazi szövetésének közelébe vinni: anyjához átköltözni vele? Lehetett-e olyan egyszerű ígérettel, mint amilyenre aztán ténybeli események utalnak (nagy összejöveleteket rendezett Fráter Erzsébet Sztregován) a kibillent idegrendszerű nőt Sztregovára elsalogatni? Nem volt mégis *szüksége*, lelki alkata szerint is Madáchnak arra, hogy a végső "leválást", egymástól való elszakadást egy olyan erős jellem mellett, mint amilyen az anyja volt, *közösen* elvégezzék? Miért akart olyan helyzetbe kerülni maga Madách, amiből eleve

látható volt a vég? Mivel vette rá feleségét? Miért döntött így Fráter Erzsébet is?

A másik apróság; hova tűnik annak hangsúlyozott és pontos értékelése, hogy Madách Imre Váradról hazahívta - rokonok állítása szerint többször is, erről levél is volt(!) - elvált feleségét? Miért nem övezi kellő figyelem azt aényt, ami végülis nem lehetett "igazi" apróság; a nem éppen jó egészségnek örvendő költő miért maga utazott a háromnapi járőföldre levő Váradra Jolán gyermekükért? Matolcsy György hova lett? Miért nem ment vele? Miért nem ment csak ő? Mit beszéltek vajon a Fogtövi házban? A párbeszéd leírható lenne fikcióként - lehet, majd egyszer leírja valaki.

8.sz. perirat

(s egyben az utolsó)

Igyekszem száraz stílusban, a tárgyhoz illően tárgyvilagosnak maradni: azt írja Sötér István Madách, a költő esztétikai nézeteiről, hogy azok lényege: egy *erkölcsi elv elleni küzdelem*, melyhez azonban a hősnek elégséges "*jogcímre*" van szüksége. A Tragédiában ez a jogcím Ádám tudásvágya. Értelmezésem szerint ott az erkölcsi elv az Istené, a Teremtőé. Madách nagyszerűsége abban is megmutatkozik, ahogy ezt a művet ön maga igazolására anyja ellenében megírta. Ez esetben a kettőzött jelentés így írható körül: Ádám küzdelme, valamint jogcíme a harcra és Madách küzdelme anyja mindenhatósága ellenében egy és ugyanaz. Benne a világ igazsága és egyetlen ember igazsága. Nála a jogcím is ugyanaz - *a tudás arisztokráciáját* állítja szembe anyja *karrier-világképével* és elveivel. A győztest ismerjük.

Még egyetlen adat.

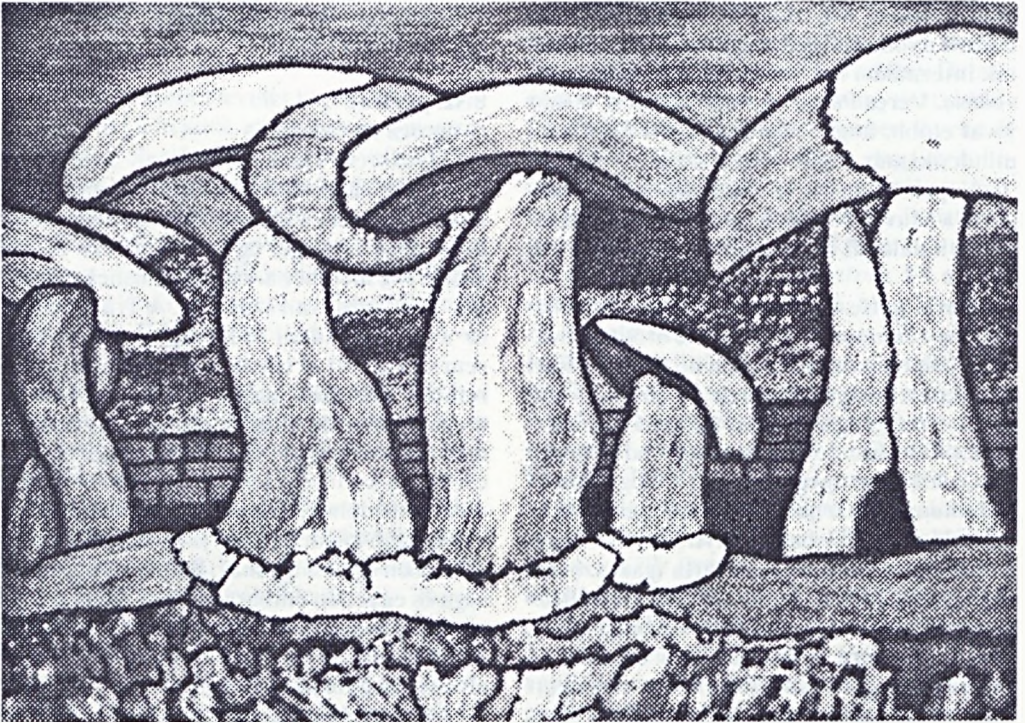
Mialatt Madách Imre küzdött a megvalósítás gyötrelmei közepette, Ádámmal, Évával, Luciferrel, az Úrral és mind az egész világ-gyülekezettel, történelemmel, Mózzessel; mialatt nagybetegen költeményeit rendezte köteté, s újabb, vidámabb drámára gondolt - halála előtt egyszerűen *megfeladkezett*

irodalmi hagyatékáról, Szontaghnak nem diktált szeptemberben erről egyetlen sort sem. Kérdezett-e akkor valamit Szontagh? Válaszolt-e vagy csak legyintett Madách? Pedig akkor már régen túl volt az Arany János-féle avatáson: "igen jeles mű...". Madáchnak - Bóka László szerint - életeleme volt az írás. Költő volt a legteljesebb érte-

lemben - az írás és a költészet nála maga volt a tett.

Lehet-e erről megfeledkezni?

Majthényi Anna eközben több tucat levelet írt a rokon Huszár Annának. Egyetlen szó sem esik bennük arról, mi történik az "oroszlánbarlangban" - odaát...

Balázs János : Gombák (olaj)